

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

СКРЕКЛЯ ЛЕСЯ ІВАНІВНА

УДК 343.6 (477)

**ЖОРСТОКІСТЬ ЯК НАСКРІЗНЕ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
МВС України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
Навроцький Вячеслав Олександрович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
декан юридичного факультету

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Сердюк Павло Павлович,
Національна академія прокуратури України,
професор кафедри кримінології та кримінально-
виконавчого права;

кандидат юридичних наук, доцент
Марін Олександр Костянтинович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри кримінального права і кримінології

Захист відбудеться «24» квітня 2014 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «21» березня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Питання кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість, завжди викликало інтерес серед науковців. І не випадково, адже жорстокість – це ознака, яка неодноразово вказана у статтях Загальної та Особливої частин КК України. В окремих диспозиціях статей законодавець безпосередньо вказує на «жорстоке поводження», а в інших – на такі прояви жорстокості, як «особлива жорстокість», «катування», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «знуцання», «глушення», «болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії». Водночас законодавче визначення відповідних понять відсутнє (виняток становить катування), що створює передумови для неоднозначного їх трактування. Це спричинено термінологічними недоліками, недосконалою побудовою правових норм, оскільки використання у КК України вказаних понять не має самостійного змістового навантаження, істотно відмінного від того, що містить споріднений термін. Тому необхідно забезпечити однакове застосування та розуміння поняття жорстокості.

Окремі аспекти проблеми жорстокості як кримінально-правового поняття розглядалися у працях Л. А. Андреєвої, Ю. М. Антоняна, О. Ф. Бантишева, С. В. Бородіна, М. Г. Гребенюка, К. В. Катеринчука, В. Ю. Константинова, В. В. Кончаковської, В. А. Копиляна, М. П. Короленка, В. В. Кузнецова, В. І. Кучера, Л. В. Мальованої, Ю. О. Поліщука, О. П. Рябчинської, П. П. Сердюка, Я. Г. Смілянського, М. Р. Табанова, А. Д. Тартаковського, Е. Е. Штемберг, Н. М. Ярмиш.

Незважаючи на здійснені теоретичні дослідження, у слідчо-прокурорській та судовій практиці виникають труднощі під час визначення співвідношення понять «жорстокість» та «особлива жорстокість», «мучення» та «особливе мучення», «знуцання» та «систематичне знущання». Також через невизначеність вказаних понять теорія кримінального права та судова практика часто позначають їх іншими оцінними поняттями, які не передбачені КК України («тортури», «садизм», «особливо болісні, вишукані страждання», «додаткові фізичні або психічні страждання» тощо).

Вивчення судової практики дозволяє виявити деякі загальні причини помилок у застосуванні норм з окресленими поняттями. Одна з них – відсутність у теорії кримінального права достатньо чітких вказівок щодо критеріїв розмежування змісту цих понять, а також визначення їх співвідношення.

Розмаїтість проявів жорстокості породжує низку значущих питань, від вирішення яких залежить правильність правозастосування: визначення обсягу поняття жорстокості; співвідношення жорстокості та суміжних кримінально-правових понять; розмежування аналізованих посягань від суміжних складів злочинів або злочинів, передбачених конкуруючими нормами; встановлення

правил кримінально-правової кваліфікації діянь, у яких міститься вказівка на жорстоке поводження, тощо.

Отже, ці проблеми свідчать про потребу здійснення дослідження, присвяченого жорстокості як наскрізному кримінально-правовому поняттю.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ у межах досліджень, що проводяться юридичним факультетом з теми «Проблеми реформування правової системи України» (номер державної реєстрації 0109U007853).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – з'ясувати поняття жорстокості та її проявів, і на цій основі напрацювати пропозиції до КК України в частині вдосконалення регламентації питань відповідальності за жорстоке поводження. Реалізація мети передбачає вирішення таких основних *задач*:

- з'ясувати стан теоретичної розробки поняття жорстокості;
- проаналізувати історичні підходи до регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість;
- дослідити поняття жорстокості щодо окремих складів злочинів за КК України;
- з'ясувати міжнародно-правові зобов'язання України щодо встановлення відповідальності за жорстоке поводження та зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість;
- дослідити істотні та необхідні ознаки поняття жорстокості за кримінальним правом України;
- з'ясувати обсяг поняття жорстокості;
- визначити співвідношення жорстокості та суміжних кримінально-правових понять;
- виявити та запропонувати вирішення спірних питань кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість;
- оцінити обґрунтованість установа видів і розмірів покарання за злочини, ознакою складів яких є жорстокість.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правового реагування з боку держави щодо вчинення особою злочинів, ознакою складів яких є жорстокість.

Предметом дослідження є жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття.

Науково-теоретичною базою дисертації є праці з кримінального права, загальної теорії права, пам'ятки кримінального права та довідково-енциклопедична література. Дослідження окреслених проблем здійснено з урахуванням положень, що викладені в роботах і вітчизняних, і низки зарубіжних науковців. Також проаналізовано чинне кримінальне законодавство окремих зарубіжних держав, а саме: Австрії, Азербайджанської Республіки,

Грузії, Киргизької Республіки, Королівства Іспанії, Латвійської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Республіки Молдова, Республіки Польща, Республіки Таджикистан, Російської Федерації, Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики різних регіонів України, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України. Всього проаналізовано 350 вироків у справах про злочини, ознакою складів яких є жорстокість. У науковій роботі використано результати проведеного соціологічного дослідження (опитано працівників правоохоронних (220) і судових органів (40), а також органів прокуратури (80)).

Методи дослідження. З огляду на зазначені у дисертаційній роботі мету і задачі, а також із урахуванням об'єкта і предмета дослідження застосовано такі методи: діалектичний (для визначення понятійного апарату дослідження); герменевтичний (зادля визначення змісту поняття жорстокості та її проявів); формально-юридичний (під час аналізу системи правових норм про злочини, ознакою складів яких є жорстокість); логічного аналізу (для вдосконалення КК України в частині регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість); історико-правовий (зadля визначення розвитку кримінального законодавства, що встановлювало кримінальну відповідальність за злочини, ознакою складів яких є жорстокість); порівняльний (під час визначення особливостей регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість, у КК окремих держав), статистичний (у процесі аналізу матеріалів судової практики різних регіонів України щодо вчинення злочинів, ознакою складів яких є жорстокість); соціологічний (зadля отримання даних щодо погляду працівників правоохоронних органів на проблему жорстокого поведіння під час вчинення окремих злочинів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є дослідженням, яке присвячене аналізу поняття жорстокості як наскрізного кримінально-правового поняття. Найбільш суттєві результати, що мають наукову новизну, важливі і для розвитку теорії кримінального права, і для практики правозастосовних органів, а також вказують на особистий внесок автора, такі:

вперше:

– сформульовано ознаки кримінально-правового поняття «жорстоке поведіння» та запропоновано його дефініцію: це умисне, безжальне діяння (дія або бездіяльність), що є проявом садизму злочинця, яке спрямоване проти іншої істоти (людини або тварини) і характеризується такими методами впливу на організм, унаслідок яких заподіюються фізичні (людині чи тварині) та (або) моральні страждання (людині);

– запропоновано відмовитись від застосування у термінологічному апараті Загальної та Особливої частин КК України термінів «особлива жорстокість», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «знущання», «глушення», «болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії». Пропонується, замість використання вказаних термінів, у кожному конкретному випадку вживати термін «жорстоке поводження»;

удосконалено:

– поняття «катування» за КК України, зокрема: запропоновано відмовитись від термінів «сильний фізичний біль», «побої» та «мучення»; доповнити ст. 127 КК України частинами 3 і 4 (заподіяння легких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень; спричинення тяжкого тілесного ушкодження або смерті потерпілого);

дістали подальший розвиток:

– позиція, що поняття жорстокості та особливої жорстокості слід ототожнювати, оскільки останнє характеризується тими ж ознаками та проявами, що й перше;

– твердження, що жорстоке поводження характеризується і систематичними, і одноразовими проявами;

– ідея про те, що злочини, ознакою складів яких є жорстокість, вчиняються з умисною формою вини;

– міркування, що для визнання злочину, вчиненого за ознакою жорстокості, необхідне врахування об'єктивного (факт спричинення потерпілому фізичних та (або) моральних страждань) і суб'єктивного (наявність бажання заподіяти відповідні страждання або свідоме припущення їх настання) критеріїв.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами дисертаційної роботи положення мають і теоретичне, і прикладне значення:

– у правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України в частині усунення недоліків і внесення відповідних змін до окремих статей про злочини, ознакою складів яких жорстокість;

– у правозастосовній діяльності – під час проведення кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань;

– у навчальному процесі – під час викладання курсів Загальної та Особливої частин кримінального права та відповідних спецкурсів;

– у науково-дослідній діяльності – під час здійснення правових досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднені на таких науково-практичних конференціях (зокрема інтернет-конференціях), як звітна науково-практична конференція юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, 19 лютого 2010 року); міжнародна науково-практична конференція «Економіка та право: реалії сучасності та перспективи

майбутнього» (м. Київ, 28–29 квітня 2011 року); міжнародна наукова конференція професорсько-викладацького та аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 травня 2011 року); міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 6–8 травня 2011 року); Перша Всеукраїнська науково-практична конференція «Економіко-правові виклики 2012 року» (м. Львів, 4 листопада 2011 року); Всеукраїнська наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 30 вересня 2011 року); II міжнародна науково-практична конференція «Основні напрямки реформування законодавства України в умовах розбудови демократичної держави» (м. Харків, 17–18 грудня 2011 року); міжнародна науково-практична конференція «Напрями вдосконалення правового регулювання суспільних відносин» (м. Київ, 27–28 грудня 2011 року); матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Запоріжжя, 28 грудня 2011 р.); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 2–3 лютого 2012 р.); міжнародна науково-практична конференція «Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 10–11 лютого 2012 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладені у сімнадцятьох публікаціях, із них 6 – у фахових наукових виданнях України, одна – у науковому періодичному іноземному виданні (Республіки Молдова) та 10 тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що вміщують десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і п'яти додатків. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, з них основний текст – 172 сторінки, список літератури (268 найменувань) – 28 сторінок, 5 додатків – 19 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційної роботи; відображено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету та задачі дослідження, а також його методологічну, теоретичну, нормативну та емпіричну бази; сформульовано основні положення, що виносяться на захист; вказано практичне значення одержаних результатів та наведено дані щодо їх апробації.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження жорстокості як наскрізного кримінально-правового поняття» складається з чотирьох підрозділів.

У **підрозділі 1.1 «Стан дослідження поняття жорстокості у кримінально-правовій літературі»** з'ясовано, що жорстокість як наскрізне

кримінально-правове поняття досліджувалась у науці кримінального права через призму: а) положень Загальної частини КК України, а саме – як обставини, яка обтяжує покарання; б) положень Особливої частини КК України, зокрема як ознаки складів злочинів.

Здійснений аналіз кримінально-правових джерел дав змогу виокремити питання, що вирішуються науковцями однаково (жорстокість прийнято поділяти на «звичайну» та «особливу»; поняття «катування», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «знущання», «глумлення» в кримінально-правовій літературі оцінюються як прояви жорстокості), щодо яких є дискусії (щодо співвідношення понять «жорстокість» та «особлива жорстокість»; визнання жорстокого поведіння одноразовим проявом чи систематичним; визначення форми вини злочинів, ознакою складів яких є жорстокість) та які не висвітлено взагалі чи поверхнево (щодо визначення змісту поняття жорстокості; аналіз караності злочинів, ознакою складів яких є жорстокість; співвідношення складів злочинів, ознакою яких є жорстокість; доцільність застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення аналізованих посягань).

Короткий огляд кримінально-правової літератури надав можливість зробити висновок, що питання жорстокості як наскрізного кримінально-правового поняття належать до тих, які належно не вирішені.

У підрозділі 1.2 *«Регламентация відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість, в історії вітчизняного кримінального законодавства»* здійснено огляд історичних джерел, що містили відповідні кримінально-правові норми. Історичний екскурс засвідчив, що прояви жорстокості були відображені ще творцями Руської Правди. Вперше відповідальність за жорстоке поведіння регламентувалась в Артикулі Військовому 1715 р. Поступове збільшення правових норм, які спрямовані на захист особи від жорстокого поведіння, можна простежити в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. У цей період законодавець оперує низкою термінів (катування, мучення, особливе мучення, тяжкі побої). КК УРСР 1922, 1927, а також КК 1960 року засвідчили практично сучасні тенденції щодо вказівки на жорстокість у диспозиціях відповідних статей. Відтак застосування термінів «жорстокість», «особлива жорстокість», «катування», «мучення», «особливе мучення» в статтях КК України – данина нашому часу.

У підрозділі 1.3 *«Жорстокість як ознака, вказана в диспозиціях статей КК України»* аргументовано, що жорстокість має різне кримінально-правове значення (є способом учинення злочину; обставиною, яка обтяжує покарання; кваліфікуючою ознакою; виступає підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання; ознакою, яка характеризує предмет злочину).

Відображено відсутність на законодавчому і теоретичному рівнях ознак, на основі яких потрібно розмежовувати поняття «особливо жорстоке

поводження», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії», «знуцання», «глушення», доведено недоцільність їх використання у статтях Загальної та Особливої частин, у зв'язку з чим запропоновано відмовитись від цих термінів. Натомість запропоновано вказувати у відповідній диспозиції статті термін «жорстоке поведження». Такий підхід до вирішення цієї проблеми сприятиме кращому розумінню КК України в частині встановлення відповідальності за жорстоке поведження і представниками кримінально-правової доктрини, і пересічними громадянами.

У підрозділі 1.4 «Зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість» встановлено, що міжнародне кримінальне право не залишилось осторонь проблеми боротьби із жорстоким поведженням. Визначено низку спільних ознак кримінального законодавства зарубіжних держав із КК України (жорстоке поведження виступає одним із способів вчинення злочинів, кваліфікуючою ознакою та обставиною, яка обтяжує покарання; відсутність дефініцій понять «жорстокість» та «особлива жорстокість», «мучення», «мордування», «знуцання», «глушення») та відмінних (законодавці КК зарубіжних держав використовують норми, що регламентують кримінальну відповідальність за жорстоке поведження, які не передбачені КК України).

Також констатовано, що у кримінальному законодавстві зарубіжних держав є певні положення, які доцільно було б запозичити українському законодавцю, зокрема: запровадження кримінальної відповідальності за спричинення жорстоким поведженням каліцтва чи загибелі тварини як особливо кваліфікуючої ознаки відповідних злочинів; обмеження застосування у термінологічному апараті Особливої частини КК України термінів, які характеризують жорстокість.

Невдалі положення тих держав, у яких понятійний апарат КК доповнений новими термінами, які не використовуються КК України, зокрема: «із садистських спонукань», «тортури», «фізично катувати», «грубо катувати», «тяжкі страждання», «акти жорстокості». Така розмаїтість термінів ускладнюватиме здійснення кримінально-правової кваліфікації, оскільки значна кількість допущених під час цього помилок обумовлена неправильним вирішенням саме питань розмежування злочинів – нерозумінням різниці між окремими кримінально караними діяннями, а також невмінням обґрунтувати цю різницю.

Розділ 2 «Поняття жорстокості за кримінальним правом України» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Зміст поняття жорстокості» виокремлено та охарактеризовано ознаки поняття жорстокості: спрямованість проти іншої істоти (людини або тварини); можливість вчинення шляхом дії або бездіяльності; характеризується умисною формою вини; є проявом садизму

злочинця; внаслідок жорстокості спричиняються фізичні та (або) моральні страждання. Саме ці ознаки слід вважати істотними, тобто такими, що дозволяють відмежувати це кримінально-правове поняття від низки інших, що використовуються у КК України. На підставі аналізу істотних ознак жорстокості сформульовано визначення цього поняття.

У підрозділі 2.2 «Обсяг поняття жорстокості» здійснено класифікацію поняття жорстокості за такими критеріями: місцем у системі КК України (як ознака, яка передбачена Загальною частиною КК України, та як така, що міститься в Особливій частині КК України), формою прояву (шляхом дії або бездіяльності), кількісними проявами (систематичним або ж мати одноразовий прояв).

Визначено, що обсяг поняття жорстокості охоплює жорстоке поводження, особливу жорстокість, катування, мордування, мучення, особливе мучення, знущання, глушення, болісні, і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії, які спричиняють потерпілому фізичні та (або) моральні страждання.

У підрозділі 2.3 «Співвідношення жорстокості та суміжних кримінально-правових понять» з'ясовано, що застосування у термінологічному апараті Особливої частини КК України термінів «особлива жорстокість», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «знущання», «глушення», «болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії» недоцільно. Доведено, що найбільш вдалим для позначення наведених понять є власне «жорстоке поводження».

Розділ 3 «Актуальні питання застосування норм про злочини, ознакою складів яких є жорстокість» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Дискусійні питання кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість» розглянуто питання кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість (катування, під час якого у злочинця виник прямий умисел на вбивство; катування, що спричинило смерть потерпілого; вбивство з метою приховати факт вчинення катування; катування з метою доведення до самогубства; заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що має характер особливого мучення, внаслідок якого настала смерть потерпілого; мордування з метою залякування тощо), та відображено суперечності слідчо-судової практики щодо здійснення кримінально-правової оцінки цих суспільно небезпечних діянь. Доведено, що під час кваліфікації аналізованих посягань необхідно враховувати об'єктивний (факт спричинення потерпілому фізичних та (або) моральних страждань) і суб'єктивний критерії (бажання заподіяти страждання або свідоме припущення їх настання).

Сформульовано правила кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість:

а) кваліфікація вбивства з особливою жорстокістю у сукупності з катуванням можлива у випадку, коли є розрив у часі між першим і другим

злочином, а також тоді, коли умисел злочинця на вбивство виник і був реалізований після катування;

б) якщо винний схилив до самогубства особу, яка хворіє на психічну хворобу, то його дії необхідно кваліфікувати як вбивство з особливою жорстокістю, за умови, якщо запропонований злочинцем спосіб позбавлення життя спричинив потерпілому страждання (наприклад, спалення живцем);

в) вчинення катування з метою залякування, що спричинило тяжке тілесне ушкодження, необхідно кваліфікувати за статтею, яка передбачає відповідальність за тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом особливого мучення. У всіх інших випадках, де є інша мета катування (спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, покарати за дії, які він вчинив, тощо), дії злочинця необхідно кваліфікувати за відповідною ч. ст. 127 КК України та ч. 1 ст. 121 КК України;

г) глумлення над трупом не слід кваліфікувати як вбивство з особливою жорстокістю, оскільки не порушується об'єкт кримінально-правової охорони життя чи здоров'я людини. Констатовано, що законодавцем установлена відповідальність за дії, які мають жорстокий характер саме перед або під час вчинення вбивства. Глумлення ж учиняється після заповідання смерті. Це свідчить про те, що такі дії виходять за межі складу злочину.

У підрозділі 3.2 «Караність злочинів, ознакою складів яких є жорстокість» з'ясовано, що санкції кримінально-правових норм, які спрямовані на охорону від жорстокого поведіння, побудовані із суттєвим порушенням юридичної логіки та законодавчої техніки, що свідчить про наявність певних недоліків, зокрема, таких: 1) при конструюванні санкцій статей (або їх частин) не завжди беруться до уваги характер і ступінь суспільної небезпеки передбаченого в диспозиції статті суспільно небезпечного діяння; 2) не завжди узгоджені санкції статей (або їх частин) Особливої частини КК України в основному та кваліфікованому складах злочинів.

Констатовано, що суди, за вчинення злочинів, ознакою складів яких є жорстокість, як правило, призначають покарання ближче до мінімальної межі санкції, а також середнє в межах санкції покарання. Зазначено, що 22% засуджених відбувають покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК України (найбільше прослідковується відхилення від санкції у справах про злочини за вчинення катування). До осіб, які вчинили злочини, ознакою складів яких є жорстокість, застосовується покарання, що відповідає максимальній межі санкції лише у поодиноких випадках за вчинення злочину, який містить декілька кваліфікуючих ознак.

З'ясовано, що стосовно осіб, які вчинили злочини, ознакою складів яких є жорстокість, у 23% випадках застосовується інститут звільнення від кримінального покарання з випробуванням, за наявності підстав, які передбачені Загальною частиною КК України. Встановлено, що застосування

цього інституту в окремих випадках є необґрунтованим, що часто призводить до фактичної безкарності злочинців, а також унеможлиблює досягнення цілей кримінального покарання.

У підрозділі 3.3 «Співвідношення складів злочинів, ознакою яких є жорстокість» відображено види співвідношення між складами злочинів, спільною ознакою яких є жорстокість, що впливає на вибір правил кримінально-правової кваліфікації. Встановлено, що аналізовані посягання можуть перебувати у конкуренції загальної та спеціальної норм, частини і цілого, а також бути суміжними.

ВИСНОВКИ

Виконана дисертаційна робота дає змогу зробити висновок про її актуальність і для теорії кримінального права, і для практики правозастосування. Однією із задач дисертації було знайти підходи до розв'язання низки дискусійних положень, що стосуються поняття жорстокості за кримінальним правом України.

Розгляд теми не обмежено однією статтею, а проаналізовано всі статті Особливої частини КК України, де міститься пряма вказівка на терміни «жорстокість» (ст. 300 КК України), «жорстоке поводження» (ч. 1 ст. 120, ст. 299, ч. 2 ст. 431, ч. 1 ст. 438 КК України), «особлива жорстокість» (п. 10 ч. 1 ст. 67, п. 4 ч. 2 ст. 115, ст. 434 КК України), а також проаналізовано ті статті КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за її прояви (ст. 116 – знущання, ч. 2 ст. 121 – особливе мучення, ч. 2 ст. 126 – мордування, ст. 127 – катування, ч. 1 ст. 299 – знущання, ч. 2 ст. 365 – болісні, і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії, ч. 2 ст. 373 – знущання, ч. 2 ст. 406 – знущання або глумлення).

Окрім того, встановлено типові законодавчі помилки під час формулювання диспозиції статей та визначення складів злочинів, ознакою яких є жорстокість, а саме: вказівка на термін «сильний фізичний біль» у злочині, який регламентує відповідальність за катування, оскільки у диспозиції статті Особливої частини КК України законодавець вже передбачив юридичну конструкцію «фізичне чи моральне страждання»; використання у ч. 2 ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень» терміна «болісні, і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії», адже об'єктивна сторона цього складу злочину охоплює застосування насильства, що виключає необхідність в описі інших його проявів; допущення випадків, коли в диспозиції статті міститься формулювання «за відсутності ознак катування» (ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373 КК України), оскільки аналіз відповідних складів злочинів (об'єктивна сторона характеризується такими діями як насильство, знущання, заподіяння болю) дає змогу зробити висновок, що в таких випадках виникає катування.

Видається не виправданим застосування законодавцем у КК України термінів «особлива жорстокість», «мучення», «мордування», «особливе

мучення», «знуцання», «глувлення», «болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії», що, вочевидь, є порушенням єдності термінології, а отже і недоліком законодавчої техніки. У зв'язку з цим у дисертаційній роботі констатовано, що термінологічна відмінність між досліджуваними поняттями не завжди означає їх змістовну відмінність. Окрім того, важливою характеристикою термінів, які утворюють термінологічний апарат науки та законодавства, повинна бути їх однозначність і відсутність синонімів.

Під час дослідження з'ясовано зміст поняття жорстокості, в результаті чого визначено істотні та необхідні його ознаки: спрямованість проти іншої істоти (людини або тварини); вчинення шляхом дії або бездіяльності; характеризується умисною формою вини; є проявом садизму злочинця; внаслідок жорстокості спричиняються фізичні та (або) моральні страждання. На основі здійсненого аналізу констатовано, що поняття «жорстокість» та «особлива жорстокість» слід ототожнювати, оскільки вони збігаються за ознаками.

У процесі аналізу обсягу поняття жорстокості встановлено, що жорстоке поводження, особлива жорстокість, катування, мордування, мучення, особливе мучення, знущання, глувлення, болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії є проявами жорстокості. У дисертаційній роботі досліджено питання співвідношення жорстокості із суміжними кримінально-правовими поняттями.

Вирішення задач, виокремлених у науковій роботі, здійснюється також з урахуванням позиції правозастовної практики, яка з'ясовувалася і за використання матеріалів конкретних кримінальних справ, і під час анкетування працівників правоохоронних і судових органів, а також органів прокуратури. Так, аналіз вироків у кримінальних справах про злочини, ознакою складів яких є жорстокість, засвідчив, що на практиці поширені помилки під час здійснення кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань. Зокрема, спостерігається ситуація, коли суди під час розгляду конкретної справи взагалі не враховують факт спричинення страждань потерпілому, а також бажання винного заподіяти такі страждання (здебільшого під час вбивства з особливою жорстокістю у випадках, коли злочин одночасно охоплюється кількома ознаками, з урахуванням яких диференційована кримінальна відповідальність) та кваліфікують дії винного за іншими статтями чи частинами (пунктами) КК України, в яких не міститься вказівка на «жорстокість» чи її прояви. Окрім того, на практиці часто одні і ті ж суспільно небезпечні діяння отримують різну кримінально-правову оцінку (наприклад, заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень унаслідок катування в деяких випадках кваліфікують за сукупністю, а в інших – лише за статтею, яка передбачає відповідальність за ч. 1 ст. 127 КК України)

Констатовано, що суди часто призначають покарання нижче від найнижчої межі (як правило, на обґрунтування своїх рішень не наводять

аргументи, які б істотно знижували ступінь тяжкості вчиненого злочину); звільняють від кримінального покарання осіб, які вчинили катування чи незаконно позбавили волі або викрали людину, що супроводжувалось заподіянням їй фізичних страждань, тощо. Окрім того, суди в абсолютній більшості випадків за вчинення аналізованих посягань призначають покарання ближче до мінімальної межі санкції. Натомість покарання, що відповідає максимальній межі санкції, застосовується лише у поодиноких випадках, та, як правило, за вчинення злочину, який містить кілька кваліфікуючих ознак (наприклад, убивство з особливою жорстокістю особою, яка раніше вчинила умисне вбивство; вбивство з особливою жорстокістю двох осіб, зокрема малолітньої дитини, з метою приховати інший злочин). Це може свідчити про те, що або законодавець установив надто суворі санкції за вчинення відповідних посягань, ознакою складів яких є жорстокість, або ж судова практика у справах про ці злочини надмірно лояльна. Отже, очевидно, що «мовні смаки» законодавця не збігаються із правозастосуванням.

Невідповідність практики положенням КК України є також наслідком відсутності чітких теоретичних орієнтирів щодо правил застосування термінів «жорстоке поведження», «особлива жорстокість», «катування» тощо, а також неоднозначно сформульованих рекомендацій щодо вирішення питань кримінально-правової кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість, оскільки чимало питань розглянуто поодиноким, взагалі не досліджено або вивчено поверхнево.

У зв'язку з цим у науковій роботі окреслено напрями вдосконалення КК України та, зокрема, запропоновано відповідні зміни та доповнення до статей, ознакою складів яких є жорстокість, а саме:

а) п. 10 ч. 1 ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання» сформулювати таким чином: «вчинення злочину способом жорстокого поведження»;

б) п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство» сформулювати так: «вбивство, вчинене шляхом жорстокого поведження»;

в) виключити із ч. 2 ст. 121 КК України юридичну конструкцію «характер особливого мучення», та ч. 2 ст. 121 КК України викласти у такій редакції: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом жорстокого поведження ...»;

г) об'єднати ст.ст. 126 «Побої і мордування» та 127 «Катування» КК України і сформулювати її так: «Удари, побої і катування» КК України. Викласти відповідну статтю у такій редакції:

1. «Умисне завдання удару, побоїв, які не спричинили тілесні ушкодження»;

2. «Катування, тобто умисне вчинення насильницьких дій, які заподіяли фізичне та (або) моральне страждання з метою спонукати потерпілого або

іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, зокрема отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою, чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування, приниження людської гідності чи дискримінації його або інших осіб»;

3. «Дії, передбачені частиною другою цієї статті, що спричинили легке тілесне ушкодження або середньої тяжкості тілесне ушкодження»;

4. «Дії, передбачені частиною другою цієї статті, що спричинили тяжке тілесне ушкодження або смерть потерпілого»;

г) ч. 1 ст. 299 КК України «Жорстоке поводження з тваринами» сформулювати так: «Жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів»;

д) доповнити ст. 299 КК України і викласти ч. 3 відповідної статті у такій редакції: «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили каліцтво або смерть тварини»;

е) виключити із частини 2 ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень» словосполучення «болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування» та сформулювати ч. 2 ст. 365 КК України так: «Перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалось жорстоким поводженням»;

є) викласти ч. 2 ст. 373 КК України «Примушування давати показання» у такій редакції: «Ті самі дії, поєднані із жорстоким поводженням над особою»;

ж) виключити із ч. 2 ст. 406 КК України «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості» юридичну конструкцію «що має характер знуцання або глумлення» та сформулювати так: «..., що вчинене способом жорстокого поводження»;

з) виключити зі ст. 434 КК України «Погане поводження з військовополоненими» термін «особлива жорстокість» і замінити його на термін «вчинене шляхом жорстокого поводження».

Застосування різноманітних методів дослідження, апробація одержаних результатів у наукових статтях, а також на виступах на наукових семінарах і конференціях дає підставу оцінити здобуті результати як достовірні.

Найбільш значущі наукові та практичні результати дисертаційної роботи висвітлені у висновках до кожної структурної частини дослідження. У науковій роботі проаналізовано та обґрунтовано положення, що є новими для науки кримінального права, а також сформульовано рекомендації практичного характеру.

Результати здійсненого дослідження засвідчують його важливість та актуальність. Чимала кількість норм, які регламентують відповідальність за злочини, ознакою складів яких є жорстокість, вказує на різноманітність

проявів досліджуваного поняття, їх суперечливість, а також невиправдану конкуренцію. У зв'язку з цим вирішення відповідної проблеми, безумовно, стане поштовхом для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Тіцька Л. І. Регламентация відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість, в історії кримінального законодавства / Л. І. Тіцька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – № 3. – С. 216–222.

2. Тіцька Л. І. Зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість / Л. І. Тіцька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – № 1. – С. 216–222.

3. Тіцька Л. І. Зміст поняття жорстокості / Л. І. Тіцька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – № 2. – С. 243–249.

4. Тіцька Л. І. Жорстокість як ознака складів злочинів / Л. І. Тіцька // Науковий вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 55. – С. 247–253.

5. Тіцька Л. І. Караність злочинів, ознакою складів яких є жорстокість / Л. І. Тіцька // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Shaau/2012-1/12tliyez.pdf>

6. Тіцька Л. І. Дискусійні питання кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість / Л. І. Тіцька // Форум права. – 2012. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_1_156.pdf

7. Скрекля Л. І. Понятие убийства с особой жестокостью по уголовному праву Украины / Л. І. Скрекля // *Legea si viata*. – Noiembrie. – 2013. – С. 186–189.

8. Тіцька Л. І. Зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість / Л. І. Тіцька // Проблеми державотворення та правотворення в Україні (в контексті порівняльного правознавства та права на приватність): матеріали круглого столу (м. Львів, 22 травня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 279–284.

9. Тіцька Л. І. Регламентация відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість. Історія кримінального законодавства / Л. І. Тіцька // Тези доповідей учасників звітної науково-практичної конференції юридичного факультету (19 лютого 2010 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 69–72.

10. Тіцька Л. І. Співвідношення понять «знуцання» та «глумління» за кримінальним правом України / Л. І. Тіцька // Актуальні питання сучасних

державотворчих та правотворчих процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 28 квітня 2010 року): у 3-х ч. – Запоріжжя: Запорізька громадська організація «Істина», 2010. – Ч. 3. – С. 74–76.

11. Тіцька Л. І. Поняття «особлива жорстокість» за кримінальним правом України / Л. І. Тіцька // Економіка та право: реалії сучасності та перспективи майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28–29 квітня 2011 р.) / НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. Ч. І. – К.: НДІ ІВ НАПрНУ, «Лазурит-Поліграф», 2011. – С. 100–104.

12. Тіцька Л. І. Заборона жорстокого поведіння відповідно до міжнародного кримінального права / Л. І. Тіцька // Основні напрямки реформування законодавства України в умовах розбудови демократичної держави: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17–18 грудня 2011 року). – у 2-х т. – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. – Т. 1. – С. 83–85.

13. Тіцька Л. І. Особливості суб'єктивної сторони злочинів, ознакою складів яких є жорстокість / Л. І. Тіцька // Напрями вдосконалення правового регулювання суспільних відносин: міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 27–28 грудня 2011 року). – у 2-х т. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2011. – Т. 2. – С. 61–63.

14. Тіцька Л. І. Дискусійні питання кваліфікації дій винного, які мають характер катування / Л. І. Тіцька // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 28 грудня 2011 року). – Запоріжжя: у 2-х ч. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. – Ч. 2. – С. 82–85.

15. Тіцька Л. І. Поняття «катування» за кримінальним правом України / Л. І. Тіцька // Актуальні питання правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 2–3 лютого 2012 року). – у 2-х т. – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. – Т. 2. – С. 63–64.

16. Тіцька Л. І. Проблемні аспекти звільнення від кримінального покарання з випробуванням за злочини, ознакою складів яких є жорстокість / Л. І. Тіцька // Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10–11 лютого 2012 р.). – Одеса: у 3-х ч. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2012. – Ч. 3. – С. 99–101.

17. Тіцька Л. І. Співвідношення понять «біль» та «страждання», «мучення» та «особливе мучення» за кримінальним правом України / Л. І. Тіцька // Публічне та приватне право: шляхи вдосконалення законодавства і практики: матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 9–10 березня 2012 року). – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. – Т. 2. – С. 56–59.

АНОТАЦІЯ

Скрекля Л. І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2014.

Дисертація – комплексне дослідження поняття жорстокості як наскрізного кримінально-правового поняття. Проаналізовано його зміст, обсяг, визначено проблеми караності та кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. Запропоновано нові теоретичні положення та зміни до Особливої частини КК України в частині регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість. Доведено недоцільність застосування у КК України термінів «особлива жорстокість», «мучення», «мордування», «особливе мучення», «знуцання», «глумлення», «болісні, і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії», що є порушенням єдності термінології, а отже – і недоліком законодавчої техніки. Досліджено невідповідність практики положенням чинного КК України під час здійснення кримінально-правової кваліфікації за вчинення відповідних посягань. Відображено недоліки системи покарань за злочини, ознакою складів яких є жорстокість.

Сформульовано конкретні пропозиції щодо внесення змін і доповнень у статті КК України, в яких міститься вказівка на жорстокість чи її прояви.

Ключові слова: жорстокість, особлива жорстокість, катування, мучення, особливе мучення, знущання, глумлення.

АННОТАЦИЯ

Скрекля Л. И. Жестокость как сквозное уголовно-правовое понятие. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2014.

В диссертации содержится комплексное исследование понятия жестокости как сквозного уголовно-правового понятия. Изучение памятников уголовного права позволило сделать вывод о том, что впервые ответственность за жестокое обращение регламентировалась в Артикуле воинском 1715 г. Постепенное увеличение правовых норм, направленных на защиту личности от жестокого обращения, можно заметить в Уложении о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. В ходе работы проанализирован зарубежный опыт регламентации ответственности за преступления, признаком составов которых

является жестокость. Сравнительный анализ уголовного законодательства Украины и уголовного законодательства зарубежных государств показал, что термин «жестокое обращение» и смежные ему понятия в диспозициях соответствующих статей используется достаточно часто по сравнению с УК Украины. Показано, что перечень преступных действий, которые характеризуют жестокое и особенно жестокое обращение, дополнен новыми терминами, которые не используются УК Украины, а в частности: «садистских побуждений», «пытки», «физически пытаться», «грубо пытаться», «тяжкие страдания», «акты жестокости».

Проанализировано содержание и объем понятия жестокости. Предложены новые теоретические положения и изменения в Особенной части УК Украины в части регламентации ответственности за преступления, признаком составов которых является жестокость. Доказана нецелесообразность использования в УК терминов «особая жестокость», «мучения», «истязания», «особое мучение», «издевательство», «глумления», «болезненные и оскорбляющие личное достоинство потерпевшего действия», что является нарушением единства терминологии, а следовательно и недостатком законодательной техники. Предлагается вместо использования обозначенных терминов в каждом конкретном составе преступления использовать термин «жестокое обращение».

Рассмотрены вопросы квалификации преступлений, признаком составов которых является жестокость, и отражены противоречия следственно-судебной практики по осуществлению уголовно-правовой оценки общественно опасных деяний. Определены проблемы наказуемости преступлений, признаком составов которых является жестокость. Выяснено, что санкции уголовно-правовых норм, направленных на защиту от жестокого обращения, построенные с существенным нарушением законов логики и законодательной техники. Констатировано, что суды за совершение преступлений, признаком составов которых является жестокость, как правило, назначают наказание ближе минимального предела санкции, а также среднее в пределах санкции наказания.

Сформулированы конкретные предложения по внесению изменений и дополнений в статьи УК Украины, в которых содержится указание на жестокость или ее проявления.

Ключевые слова: жестокость, особая жестокость, пытки, мучения, особое мучение, издевательство, глумление.

SUMMARY

Skreklija L. I. Cruelty as a Cross-Cutting Criminal Notion. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of candidate of legal sciences on specialty 12.00.08 – Criminal law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2014.

The complex research of cruelty as a cross-cutting criminal notion has been presented in the thesis. Its content and scope have been analyzed, the issues of punishability and qualification of crimes, the essential element whereof the cruelty is, have been determined. New theoretical statements and amendments to Exceptional Part of Criminal Code of Ukraine in scopes of regulating responsibility for crimes, the essential element whereof the cruelty is, have been suggested. The inexpediency of usage in the Criminal Code of terms ‘exceptional cruelty’, ‘torment’, ‘victimization’, ‘exceptional torment’, ‘abuse’, ‘wipe’, ‘painful and other actions debasing personal dignity of the person affected’ that are violations of terminology unity and hence the legislative techniques drawback has been justified; the inconsistency of practice and valid Criminal Code of Ukraine regulations during realization of criminal qualification for commitment corresponding trespasses has been investigated; the system drawbacks of punishment for crimes, the essential element whereof the cruelty is been demonstrated.

Specific proposals regarding introducing changes and additions to the Criminal Code of Ukraine clauses, containing the specification of cruelty and its acts have been articulated.

Key words: cruelty, exceptional cruelty, tortures, torment, exceptional torment, abuse, wipe.

Підписано до друку 21.03.2014 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Зам. № 36-14.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.